

ПРИКАЗ ЗА КНИГАТА НА АТАНАС ЧУПОСКИ – ИНИЦИЈАЦИЈА И ПОКАЈАНИЕ – ДОМИНАНТНИ ТОПОСИ ВО НАРАТИВНИОТ ДИСКУРС НА РУСКИОТ ФИЛМ ВО 21 ВЕК

Лидија Стојановиќ

Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје

Дата на прием: 21.01.2023 г.

Метаноја: специфична иницијација

Во книгата на Атанас Чупоски *Иницијација и покајание*¹ за прв пат на овие простори феноменот на иницијацијата е анализиран во филмската уметност, поточно во „рускиот нов бран“, кој се развива во последните две декади. Главниот вредносен пресврт се остварува преку филмот на Лунгин *Осир* (2006), по кого се јавуваат други руски филмови, кои ја развиваат православната етика и православниот морал. Да потсетиме дека *Осир* е добитник на бројни награди и признанија. Оваа книга претставува надоградување на претходната книга на Чупоски – *Христијанските слики и симболи и нарацијата во филмовите на А. А. Тарковски* (2012), што претставуваше негова магистерска теза.

Во своето оригинално интердисциплинарно истражување на иницијацијата, кон низата познати сфаќања, Чупоски го издвојува специфичниот тип на православно иницијациско искушение, познато како покајание (метаноја).

Книгата е конципирана во два дела: 1. Дефинирање, осмислување и доловување на значењето на феноменот „иницијација“ во историјата на човековата култура; 2. Во аналитичкиот дел од истражувањето се анализираат и толкуваат наратолошките специфики на филмовите: *Цар* (Павел Лунгин), *Параклис на ангелот* (Николај

¹ Атанас Чупоски. 2022. *Иницијација и покајание – Доминантни топови во наративниот дискурс на рускиот филм во 21 век*. Скопје: Издание на Кинотека на Македонија, претставува објавена докторска дисертација под ист наслов на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, одбранета во 2017 година под менторство на проф. Маја Бојадиевска и проф. Славица Србиновска.

Дрејден), *Пој* (Павел Хотиненко), *Чуго* (Александар Прошкин) и *Осџров* (Павел Лунгин). Интересна е замислата на авторот: филмовите се прикажани хронолошки, според хронологијата на приказната што ја раскажуваат, почнувајќи од периодот на 16 век (дејствието во *Цар*), преку периодот од болшевизмот во Русија и епохата меѓу двете светски војни (*Параклис на анџелой*), германската окупација во *Пој*, периодот на најголемиот атеистички дух во Русија претставен преку филмовите: *Чуго* и *Осџров*.

Во првиот дел од книгата се претставени бројните варијации на едно многу моќно, на прв поглед едноставно, механичко сценарио: станува збор за секогаш на нов, неповторлив начин одживеана и искусвенодоживеана трипартитна схема на иницијацијскиот мистичен пат: сепарација, транзиција и инкорпорација.

Секоја индивидуа (од праисториските времиња, архаичните култури, големите познати цивилизации, преку традиционалната култура, сè до современите наративи) (значи почнувајќи од архаичните ритуали, митови, преку: бајките, приказните и обредите од традиционалните култури, сè до најсовремените филмски остварувања) се реализира во согласност со универзалното иницијациско сценарио: сепарацијата се доживува како одвојување од сиот, дотогаш, познат живот (дом, заедница, навики итн.), додека транзицијата или искушеничкиот дел е најважниот за успешната иницијација. Станува збор за лиминален период во кој индивидуата го загубила стариот идентитет, мора да извршува одредени задачи со кои се врши созревање (физичко, психичко, социјално). Третиот дел – инкорпорацијата е последната фаза со која иницијираниот неофит успешно се враќа во средината (заедницата), овој пат во нова улога и прослава од страна на колективот. Со помош на иницијацијата човекот добива способност да премине во повисок онтолошки статус.

Авторот нè запознава и ни ја доближува *иницијацијата* како *посвеќување*, откривајќи дека токму со нејзина помош се реализира човековиот преод од понизок егзистенцијален, духовен, психички во повисок, квалитативно повреден степен на егзистенција. Кога го живееме животот, секојдневно се соочуваме со: искушенија, предизвици, честопати малку и гневни на самиот предизвик, заборавајќи дека токму тие искуства нè прават посилни.

Според Арнолд ван Генеп, суштествените (кризни) моменти од човековиот живот (раѓање, пубертет, свадба, смрт) секогаш се проследени со *обреди на ѝремин*. Нормално, тие секогаш се моделираат во согласност со временскиот и со општествениот контекст

во кој се случуваат (без оглед дали зборуваме за: архајските, шаманските иницијации, мистериските култови, традиционалната народна култура или современото модерно/урбано општество).

Чупоски дава преглед на иницијацијата во древните општества, односно на симболизмот на „привремената смрт“ и на симболичното „ново раѓање“. Тој подробно ги разработува трансформациите што ги добива иницијацијата матрица во: митовите, ритуалите, бајките, романите, филмовите, во смисла да увидиме во кој степен универзалната иницијацијата схема добива свој специфичен, оригинален белег во различните епохи, но исто така ги открива, на тој начин, главните ојкотипски специфики. Во шестото поглавје Чупоски се осврнува на интерпретативните стратегии: на кој начин истражувачите на иницијацијата (антрополози, етнологи, социолози, митолози) ја доживуваат оваа, од една страна навидум механичка трипартитна схема, но сепак уникатна, неповторлива, драматуршки изведена човекова промена од понизок во повисок онтолошки статус.

Да се потсетиме дека постојат задолжителни, редовни и специфични, надлични иницијации. На пример, пубертетот претставува посветување предодредено за сите членови од една заедница, додека категоријата „специјална, натчовечка иницијација“ им е предодредена на неколкумина (херои, чудаци, шамани, врачевци), кои поседуваат несекојдневна натприродна моќ и имаат способност да комуницираат со други гранични сфери надвор од секојдневниот обичен живот.

Во поглавјето насловено *Покајание*, преку толкувањата и текстовите на повеќемина свети отци на православното христијанство (Василиј Велики, Григориј Богослов, Јован Златоуст, Климент Охридски, Николај Велимировиќ, Јован Кронштадски, како и на современите теолози), тој се посветува на повеќе аспекти на христијанскиот духовен живот, со акцент на *свештениите тајни* и особено на *покајанието*, како специфичен облик на иницијација во христијанството. Во ова поглавје се претставени основите на православното учење и дадена е поопширна експликација на една битна христијанска света тајна – покајанието, т.е. метаноја, што значи: преумување, премин, обраќање, преобраќање, вразумување, пресврт настанат во срцето, свеста и совеста на човекот, негова трансформација, *преображение*, феномен што претставува сосем специфичен, личносен (од: личност) вид иницијација, квалитативно многу поразличен од другите видови иницијација (Чупоски 2022: 429–430), кои се познати во архаичните, традиционалните култури, а нивни

траги и матрици се чувствуваат, се гледаат или се препознаваат во современите облици на народната уметност и народната култура. Станува збор за схеми, искушенија со свои специфични ојкотипови кои се познати во светскиот фолклор, но она што е за нас многу важно, е токму феноменот што го истражува Чупоски, а се чувствува во културното наследство на Јужните Словени. Постојат огромен број приказни, преданија, легенди, народни песни, кои, во своето јадро, ја имаат токму метанојата (песните за големите религиозни грешници) при што, во анализата на овие „уникатни“ творби, не смееме да ја испуштиме од вид *interpretatio christiana* што Чупоски ни ја претставува во главниот истражувачки дел – осознавање на важноста и на значењето на православното покајание.

Поглавјето *Покајание* ги обработува Страстите и Добродетелите: страстите, според христијанското учење ја погубуваат душата; а нивните спротивставени парови – добродетелите – ја спасуваат душата. Потоа се анализираат *свеџиџе ѿајни* како специфика на христијанското учење, а *ѿокајаниеѿо* – како суштинска света тајна е осмислена во неколку етапи (т.е. иницијациски пат): 1. значење на покајанието; 2. свесност за грешната положба; 3. свесност за товарот на гревот; 4. внатрешна жалост и скрушеност; 5. цврста одлука за нов живот со Христа; 6. надомест кому сме му згрешиле и простување секому, кој ни згрешил (Чупоски 2022: 430).

Вториот дел од светата тајна *ѿокајание* е претставена преку подготовката на исповедта, како и самиот чин на исповед. Светата тајна *ѿричесѿ* го крунисува покајанието и животот во Црквата. Наредната глава, *Православна духовносѿ како ѿераѿевѿски мейоѿ*, е поделена на следните моменти: Три стадиуми на духовниот живот, Начини на просветлување, Степени на молитва, и Божји енергии.

Покајаниеѿо (на грч.: *меѿаноја*) е состојба на човековото битие, во која тоа, длабоко согледувајќи ги, со Божја помош, своите духовни, интелектуални негативни активности (во православието познато како гревови), длабоко боледува и страда за неговата хармонична, љубовна и радосна комуникација со: Бог, ангелите, светителите, луѓето и со себе. Според православните теолози, *ѿокајаниеѿо* е карактеристично само за словесното битие наречено човек и е последица на нарушувањето на човековиот жив однос со Живиот Бог. Болката на нарушениот однос со Бог и сегашната гревовна состојба на човекот, со Божја помош, преку совеста на човекот, будат во личноста потреба од *ѿреумување*, што е основата на поимот метаноја. *Преумувањеѿо* се реализира најпрво во личноста, на духовен и на умствен план, а потоа

и целото битие се свртува од грешниот хоризонтален животен тек, кон вертикалниот, богосмислен живот (Чупоски 2022: 124).

Според православното толкување, *покајанието* треба да се прави постојано, штом човекот ќе се затруе од грев. Православното предание учи дека онака како што стануваме свесни за сопствените гревови, така треба и туѓите гревови на нашите ближни да ги чувствуваме како свои и да го молиме Бог за прошка на сите. Свесноста за личната и за колективната одговорност одлично ја формулирал Достоевски: „Крив сум за секого и за сè“ (Чупоски 2022: 125).

Покајанието има три темели: 1. Смирение на срцето; 2. Цврста вера во Господ и надеж во неговата грижа; 3. Цврста одлука за водење подобар живот. Всушност, покајанието заедно со исповедта и светата причест, претставува лек за повторно воспоставување на нарушената врска на човекот со Бог. Кога покајанието станува реалност на човечкиот живот, тогаш покајникот доживува извесно духовно, психофизичко препородување, обновување, очистување, олеснување (Чупоски 2022: 125).

Покајанието значи спознавање на сопствената вина, спознавање на сопствените гревови (...). Оние што се преиспитуваат себеси, ја сфаќаат тежината на егоизмот, себичноста, личниот интерес и лакомоста, гордоста и самољубието (Чупоски 2022: 126–127). Свесноста за грешната положба се состои во свест за своите погрешенија и за својата грешност, за жалење преку молитва, со одлучност и ветување дека ќе се поправи однесувањето во насока на помирување со Бог. Длабоката свесност за товарот на гревот е втората карактеристика на покајувањето (Чупоски 2022: 133). Во целиот овој процес на преумување, Чупоски ги анализира внатрешната жалост и скрушеност, цврстата одлука за нов живот со Христа, надомест кому сме му згрешиле и простување секому, кој ни згрешил и начини на просветлување. Како посебно значајни, во контекст на нашата народна култура и нашата народна традиција ќе ги наведеме трите начини на просветлување, според Св. Климент Охридски Чудотворец (9–10 век), наведени кај Чупоски:

1. Просветлување со букви (алудирајќи на писменоста и на литературата /писмената и усна проповед/);
2. Просветлување преку светите тајни (1. крштение, 2. преку покајание – исповед, 3. преку причесна);
3. Просветлување преку добри дела (1. братољубие, и странољубие = т.е. гостопримство) (Чупоски 2022: 151–152). Климент ја проповеда Христовата заповед за љубов кон ближниот, што е голем мисловен и

умствен напредок и е во спротивност со братоомразата од паганските времиња. 2. просветлување со вера, 3. со молитва, 4. со пост.

(Чупоски 2022: 125).

Православната аскетска литература одредува 8 основни страсти на кои им робува човекот: 1. угодување на стомакот, 2. блуд, 3. среброљубие, 4. гнев, 5. тага, 6. очајание, 7. суета, 8. гордост (Чупоски 2022: 113). Тука се надоврзуваат фазите низ кои поминува малодушниот човек: 1. предлог, 2. врзување за предлогот, 3. соединување со предлогот, 4. борба со помислите, 5. заробеност од гревот. Рускиот епископ кавкаски Игнатиј Брјанланинов (19 век) дава многу прецизна поделба на споменатите осум главни страсти со гревовите што произлегуваат од нив (Чупоски 2022: 115–116). Спротивно на страстите, се јавуваат *добродетелите*: 1. воздржување, 2. целомудреност, 3. нестекнување, 4. кроткост, 5. радост, 6. надеж, 7. смирение, 8. понизност (Чупоски 2022: 117).

Може да се заклучи дека не е случајност што во првите две декади од 21 век (2006 – 2022) се јавува обновен православниот тип на иницијација, кој го дефинира новиот руски филмски бран. Ова истражување е многу значајно, пред сè, поради својата интердисциплинарност. Важно е не само за истражувачите на филмот, туку и за истражувачите на народната култура – етнологите, фолклористите и антрополозите. Атанас Чупоски во *Иницијација и покајание* направи вистински спој на: митското, религиозното, архетипското и современото творештво, преку најновиот бран од руската филмска уметност.

ЛИТЕРАТУРА

Чупоски, А. 2012. *Христијанскиите слики и симболи и нарацијата во филмовите на А. А. Тарковски (Андреј Рубљов, Силалкер, Жерјовопринесување)*. Скопје: Издание на Кинотека на Македонија.

Чупоски, А. 2022. *Иницијација и покајание – Доминантни теми во нарацијата на рускиот филм во 21 век*. Скопје: Издание на Кинотека на Македонија.